ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Osiyo Xalqaro Unversitet Magistranti

Tashkentboyeva Nigina Muhiddinovna

INKLYUZIV MUHITDA AUTIZMLI BOLALARNING MOSLASHUVI

Annotatsiya

Ushbu maqolamda autizm spektri buzilishi (ASB) bo‘lgan bolalarning inklyuziv ta’lim muhitiga moslashish jarayonining ilmiy-nazariy asoslari va amaliy mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqotning dolzarbligi ASB bo‘lgan bolalarning ijtimoiy izolyatsiyasini kamaytirish va ularni umumta’lim makoniga integratsiya qilish zaruriyati bilan belgilanadi. Maqolada autizmli bolalarning sensor sezgirligi, kommunikativ to‘siqlari va xulq-atvor xususiyatlarini hisobga olgan holda inklyuziv muhitni tashkil etish tamoyillari tahlil qilingan.

Tizimlari va tutorlik yordamining moslashuv samadorligini oshirishdagi roliga qaratilgan. Shuningdek, bolaning nafaqat akademik o‘zlashtirishi, balki tengdoshlari bilan ijtimoiy muloqotga kirishishi uchun zarur bo‘lgan psixopedagogik shart-sharoitlar klassifikatsiya qilingan. Tadqiqot xulosalari inklyuziv maktablarda korreksion ishlar samaradorligini oshirish va ASB bo‘lgan bolalar uchun to‘siqsiz ta’lim muhitini yaratishga xizmat qiladi.

Kalit so’zlar: inklyuziv ta’lim, autizm (ASB), ijtimoiy moslashuv, ABA terapiya, sensor integratsiya, korreksion pedagogika, tutorlik, vizual ko‘mak.

Kirish;

Mavzuning dolzarbligi. Zamonaviy maxsus pedagogika va psixologiyaning eng dolzarb muammolaridan biri — autizm spektri buzilishi (ASB) bo‘lgan bolalarni umum ta’lim muhitiga integratsiya qilish va ularning ijtimoiy-pedagogik moslashuvini ta’minlashdir. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST) ma’lumotlariga ko‘ra, dunyoda har 100 nafar boladan birida autizm belgilari kuzatilmoqda. Ushbu ko‘rsatkichning yildan-yilga ortib borishi inklyuziv ta’lim tizimini nafaqat tashkil etish, balki uni ilmiy-metodik jihatdan takomillashtirishni talab etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4860-sonli qarori mamlakatimizda inklyuziv ta’limni rivojlantirishning huquqiy asoslarini mustahkamlab berdi. Biroq, amaliyotda ASB bo‘lgan bolalarning sinf muhitiga moslashishi murakkab sensor to‘siqlar va muloqot yetishmovchiligi sababli qiyin kechmoqda.

Faoliyatni inklyuzivlikka moslashtiring va autistik bolaning ijtimoiy ko'nikmalarini qo'llab-quvvatlashga e'tibor bering (masalan, ularning jamoada ishlash qobiliyati, o'yinda g'alaba qozonish yoki yutqazish). Autistik o'quvchilarga sensorli ortiqcha yukni boshqarish uchun boshqa talabalarga boshqa vaqt yoki joyda o'tishga ruxsat bering, chunki almashtirish xonalaridagi shovqin, hid va yorqin chiroqlar tetiklashi mumkin.

Inklyuziv ta'lim muhitida autizm spektri buzilishi (ASB) bo‘lgan bolalarning moslashuvi murakkab psixologik va pedagogik jarayon bo‘lib, u bolaning ijtimoiy muloqot, sensor idrok va xulq-atvor xususiyatlariga asoslanadi.

Asosiy qism: Oddiy boshlang'ich sinf sinfi haqida o'ylaganingizda, xayolingizga nima keladi? Ehtimol, bu yorqin yoritilgan, rang va tovushga to'la rag'batlantiruvchi makon - bularning barchasi qiziquvchan yoshlarni jalb qilish uchun mo'ljallangan. Biroq, autistik bola uchun bunday muhit juda og'ir bo'lishi mumkin. Hatto biz muntazam ravishda qayta ishlayotgan kundalik sensorli ma'lumotlar, masalan, derazadan kirib kelayotgan ovqat pishirish hidlari yoki zaryad olayotgan noutbukning elektr shovqini hissiy ortiqcha yukni keltirib chiqarishi mumkin, bu autistik odamda stress, tashvish va ehtimol jismoniy og'riqni keltirib chiqarishi mumkin.

Ba'zi autistik bolalar sinfda o'zlarini noqulay his qilishlarini yashirishni o'rganadilar, ammo Milliy Autistik Jamiyat autistik xususiyatlarni maskalash yoki kamuflyaj qilishning uzoq muddatli ta'siri ruhiy salomatlikka zarar etkazishi mumkinligini taklif qiladi. Shuning uchun boshlang'ich maktablar uchun bolaning hayotining boshida niqobli xatti-harakatlar namunalarini buzish muhimdir.

Autizmni tushunishni targ'ib qilish

Butun maktab yondashuvi neyrotipik o'quvchilarni autistik sinfdoshlarining turli xil ehtiyojlari borligini qabul qilishga undashning yaxshi usuli hisoblanadi. O'quv dasturimizning bir qismi "Nega men bo'lganim yaxshi" deb nomlanadi, bu erda bolalar o'zlari va boshqalar haqida nimalarni alohida muhokama qilishadi. Bu bizning autistik o'quvchilarimiz "qo'zg'aladigan" vaziyatlarda yordam berdi. Stimming autizm spektrining buzilishi diagnostik mezonlaridan biri bo'lib, "stereotiplangan yoki takrorlanuvchi vosita harakatlari, ob'ektlardan foydalanish yoki nutq" sifatida tavsiflanadi. Bolalar his-tuyg'ularini tartibga solish uchun teginish, tebranish yoki ovoz chiqarish kabi harakatlardan foydalanadilar. Bu ba'zi bolalar uchun eng muhim kurash mexanizmi, lekin ba'zida istalmagan e'tiborni jalb qilishi mumkin. Sinfga qo'zg'alish autizmning tabiiy qismi ekanligini tushuntirib, biz barcha bolalarga bu xatti-harakatni hukm qilmasdan tan olishlariga va qabul qilishga yordam beramiz.

"Sinfga qo'zg'alish autizmning tabiiy qismi ekanligini tushuntirib, biz barcha bolalarga bu xatti-harakatni hukm qilmasdan tan olishlariga va qabul qilishga yordam beramiz."

Daxldorlik tuyg'usini kuchaytirish.

Otistik bolalar maktab kunida to'liq ishtirok eta olsalar, ular o'zlarining xususiyatlarini yashirish ehtimoli kamroq. Ularga qo'shilishimizga yordam berish usullaridan biri bu barcha bolalar uchun foydali bo'lgan vizual ko'rsatmalar va resurslardan foydalanishdir. Makaton belgilari barcha o'quvchilar o'rtasida nutq va muloqotni qo'llab-quvvatlaydi, Vidgit belgilari esa og'zaki va og'zaki bolalarning o'zaro ta'siri va sinf faoliyatida qatnashishi uchun "yozish" yoki "chizish" kabi vazifalarni ifodalaydi. Bolalar tanaffusga muhtojligini yoki hissiy tartibga solish uchun tebranish yostig'i kabi narsalarni xohlashlarini aytish uchun belgilardan foydalanadilar. Biz shuningdek, fazoni anglashda qiyinchiliklarga duch kelgan bolalar sinfda harakat qilishlari va o'zlarini mustaqil his qilishlari uchun resurslarni belgilaymiz.

Ba'zi autizmli o'quvchilarimiz kun davomida kutilmagan o'zgarishlarni qabul qilish qiyin. Belgilardan foydalanib, biz bolalarga kundalik o'tishlarni engishda yordam berish uchun tasvirlangan ijtimoiy hikoyalar bilan birga vizual jadvallarni yaratamiz. Bular sinfdagi yangi a'zo kabi muayyan vaziyat yoki hodisani, nima kutish kerakligi va nima uchun haqida aniq ma'lumot bilan tavsiflaydi.

O'quvchilarning hissiy ehtiyojlarini baholash.

Kundalik sensorli ma'lumotlarni qayta ishlash autizmli bolalar uchun qiyin bo'lishi mumkin va ko'pincha ularning his-tuyg'ulari va xatti-harakatlariga ta'sir qiladi, bu odatiy sinfda rivojlanishini qiyinlashtiradi. O'quvchilarimizning hissiy ehtiyojlarini aniqlash uchun biz AET o'quv dasturi orqali maktablar foydalanishi mumkin bo'lgan Autism Education Trust (AET) nazorat ro'yxatidan foydalangan holda baholashni amalga oshiramiz. Tekshiruv ro'yxatida 50 ta xatti-harakat tavsifi mavjud, masalan, "olomon joylarni juda qiyin deb topadi" yoki "ba'zi materiallarni his qilishni yoqtiradi". Amaliyotchilar bularning har biri bo'yicha ota-onalari yoki vasiylari bilan suhbatlashishlari mumkin, ular bolaning xatti-harakati bilan rezonanslashadimi yoki yo'qmi. Har bir bolani baholash ko'p vaqt talab qilmaydi, lekin bu o'quvchining individual talablarini tushunish yo'lidagi muhim qadamdir.

Atrof muhitni moslashtirish.

Ushbu ma'lumotlar bilan maktablar o'ziga xos hissiy ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarga yordam berish uchun tuzatishlar kiritishlari mumkin. Ko'pincha ularni o'rnatish oson va sinfdagi boshqa bolalar uchun foydali bo'lishi mumkin. Ular to'satdan, baland tovushlarning ta'sirini kamaytirish uchun qattiq polga gilam qo'yish yoki qattiq quyosh nurini kamaytirish uchun panjurni yopishni o'z ichiga olishi mumkin.

Vestibulyar tizimning yuqori sezuvchanligi bo'lgan bolalar ko'pincha harakatga bo'lgan ehtiyojni oshiradilar va faol harakat qilishni xohlashadi. Barcha bolalar zavqlanadigan o'yin maydonchasi belanchak kabi oddiy narsa muvozanatni tiklashga va xotirjamlikni tiklashga yordam beradi. Xuddi shunday, ba'zi autizmli bolalarda tanani anglash yoki propriosepsiyaga nisbatan sezgirlik past bo'ladi, bu ularni narsalarni urish yoki odamlarga urish orqali hissiy ma'lumot olishga olib keladi. Og'irlangan adyol tanaga bosim o'tkazishi mumkin, bu esa bolaga hissiy fikr-mulohazalarni qayta ishlashga yordam beradi.

Autizm bo'yicha yaxshi amaliyotni erta targ'ib qilish va hissiy farqlarga moslashish uchun moslashuvlarni amalga oshirish orqali maktablar autizmli o'quvchilarga o'zlari bo'lishlari uchun ishonch va erkinlik berishi mumkin.

Ijodiy san'at

Sensor sezuvchanlik, ayniqsa shovqin, yorug'lik va teksturaga qanday ta'sir qilishi mumkinligini ko'rib chiqing. Bularni qanday hal qilish mumkinligiga misollar keltiramiz:

Talabalarni hissiy jihatdan tartibga solishga yordam beradigan vositalardan foydalanishga rag'batlantiring (masalan, shovqinli musiqa sinfida taqish uchun shovqinni kamaytiradigan minigarnituralar)

O'zgartirilgan ish yoki faoliyatni taqdim eting (masalan, talaba san'at darsida foydalanishi uchun boshqa material bilan ta'minlash)

Autistik o'quvchilar sinfda yoki o'quv mashg'uloti paytida o'zlarini haddan tashqari ko'targan holda borishlari mumkin bo'lgan sokin, shaxsiy makon yarating.

Jismoniy tarbiya (PE)

Faoliyatni inklyuzivlikka moslashtiring va autistik bolaning ijtimoiy ko'nikmalarini qo'llab-quvvatlashga e'tibor bering (masalan, ularning jamoada ishlash qobiliyati, o'yinda g'alaba qozonish yoki yutqazish). Autistik o'quvchilarga sensorli ortiqcha yukni boshqarish uchun boshqa talabalarga boshqa vaqt yoki joyda o'tishga ruxsat bering, chunki almashtirish xonalaridagi shovqin, hid va yorqin chiroqlar tetiklashi mumkin.

Inklyuziv ta'lim muhitida autizm spektri buzilishi (ASB) bo‘lgan bolalarning moslashuvi murakkab psixologik va pedagogik jarayon bo‘lib, u bolaning ijtimoiy muloqot, sensor idrok va xulq-atvor xususiyatlariga asoslanadi.

Ilmiy tadqiqotlar va zamonaviy yondashuvlarga ko‘ra, moslashuv jarayoni quyidagi asosiy yo‘nalishlarni qamrab oladi:

1. Ijtimoiy-psixologik integratsiya strategiyalari

Inklyuziya faqat bolaning sinfda jismoniy ishtiroki emas, balki uning tengdoshlari bilan o‘zaro munosabatga kirishishidir.

Tengdoshlar bilan hamkorlik: ASB bo‘lgan bolani akademik topshiriqlarda tengdoshlari bilan juftlikda ishlashi ijtimoiy muloqotni tabiiy ravishda shakllantiradi.

Muloqot kartochkalari: Nutqida qiyinchilik bo‘lgan bolalar uchun vizual kommunikatsiya vositalari (masalan, PECS) muloqotga kirishishning samarali ilmiy usuli hisoblanadi.

Ijtimoiy o‘yin terapiyasi: O‘yin orqali bolaning hissiy-irodaviy va kommunikativ ehtiyojlari qondiriladi, bu esa maktabga moslashishni osonlashtiradi.

2. Sensor muhitni moslashtirish (Environmental Adaptation)

Autizmli bolalar ko‘pincha sensor stimullarga (ovoz, yorug‘lik, teginish) o‘ta sezgir bo‘lishadi. Ilmiy asoslangan tavsiyalar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Shovqinni kamaytirish: Shovqinni to‘suvchi quloqchinlar yoki sinf poliga matlar to‘shash orqali to‘satdan chiqadigan tovushlar ta'siri kamaytiriladi.

Vizual tartib (Schedules): Bolaga kutilmagan o‘zgarishlar tufayli kelib chiqadigan xavotirni kamaytirish uchun vizual jadvallar va taymerlardan foydalanish zarur.

Tinchlanish hududi: Bola o‘zini yomon his qilganda yoki hissiy to‘yinganda borishi mumkin bo‘lgan alohida, tinch burchak tashkil etilishi lozim.

3. Ta'lim jarayonidagi metodik yondashuvlar

O‘zbekiston va xalqaro tajribada autizmli bolalar bilan ishlashda bir necha ilmiy-metodik usullar qo‘llaniladi:

ABA (Applied Behavior Analysis): Amaliy xulq-atvor tahlili orqali bolaning ijobiy harakatlari rag‘batlantiriladi va ijtimoiy ko‘nikmalari bosqichma-bosqich shakllantiriladi.

Tutorlik yordami: Inklyuziv muhitda maxsus tayyorlangan yordamchi (tutor) bolaga o‘quv jarayonida hamrohlik qiladi va uning mustaqilligini oshirishga ko‘maklashadi.

Differensial ta'lim: O‘quv materiallari bolaning kognitiv imkoniyatlariga qarab soddalashtiriladi yoki vizuallashtiriladi.

4. O‘zbekistondagi dolzarb ilmiy qarashlar

Mamlakatimizda "Hech kim e'tibordan chetda qolmasin" tamoyili asosida ASB bo‘lgan bolalarni maktabgacha va umumiy o‘rta ta'lim tizimiga integratsiya qilish bo‘ijti ijtimoiy-pedagogik tadqiqotlar olib borilmoqda. Mutaxassislar maktabgacha ta'lim va maktab o‘rtasidagi uzviylikni ta'minlashni asosiy vazifa deb hisoblashadi.

ABA terapiyasining sinf sharoitida qo'llanilishi.

Autizmli bolalar uchun individual ta'lim dasturi (ITD) tuzish tartibi.

Sensor integratsiya mashqlari va ularning samaradorligi.

Ilmiy pedagogika va xulq-atvor psixologiyasida ABA (Applied Behavior Analysis) — bu o‘rganish qonuniyatlariga asoslangan, ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan xulq-atvorni o‘zgartirishga qaratilgan amaliy fan sohasi hisoblanadi. Sinf sharoitida uning qo‘llanilishi bolaning akademik o‘zlashtirishi va ijtimoiy integratsiyasini ilmiy metodlar orqali ta'minlaydi.

Ilmiy nuqtai nazardan ABA terapiyasining sinfdagi asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

1. Funksional xulq-atvorni baholash (FBA - Functional Behavior Assessment)

Sinfda har qanday xatti-harakat (ijobiy yoki salbiy) ma'lum bir funksiyani bajaradi. Ilmiy tahlil buni ABC modeli orqali o‘rganadi:

Xulq-atvordan oldin sodir bo‘lgan voqea (masalan, o‘qituvchi kitobni ochishni aytdi).

Bolaning reaksiyasi (masalan, bola baqirdi).

Natijada (masalan, o‘qituvchi topshiriqni bajartirmadi).

Unung Maqsadi: Xulq-atvorning sababini (qochish, diqqat jalb qilish, sensor ehtiyoj yoki moddiy narsaga erishish) aniqlash va unga ilmiy yechim topish.

2. Differensial rag‘batlantirish (Differential Reinforcement)

Bu metod nomaqbul xulq-atvorni jazolash o‘rniga, unga muqobil bo‘lgan ijobiy harakatni kuchaytirishga asoslanadi.

DRI (Incompatible Behavior): Nomaqbul harakat bilan bir vaqtda bajarib bo‘lmaydigan harakatni rag‘batlantirish. Masalan, bola sinfda yugursa, uni o‘tirgani uchun rag‘batlantirish (chunki bir vaqtning o‘zida ham yugurib, ham o‘tirib bo‘lmaydi).

DRA (Alternative Behavior): Baqirish o‘rniga "yordam bering" deb so‘rashni o‘rgatish va aynan shu muloqot shaklini mukofotlash.

3. Zanjirli o‘qitish (Chaining)

Murakkab ko‘nikmalar (masalan, qo‘l yuvish, daftarni ochib sanani yozish) kichik bo‘laklarga bo‘linadi (Task Analysis).

To‘g‘ri zanjir (Forward Chaining): Jarayonning birinchi bosqichidan boshlab o‘rgatiladi.

Teskari zanjir (Backward Chaining): Oxirgi bosqich o‘qituvchi yordamida bajariladi, bu bolada "men uddaladim" degan muvaffaqiyat hissini uyg‘otadi.

4. Generalizatsiya (Ko‘nikmalarni ko‘chirish)

ABA nazariyasiga ko‘ra, agar bola ko‘nikmani faqat bir kishi (terapevt) bilan bajarsa, bu o‘zlashtirilgan hisoblanmaydi. Sinf sharoitida programmalashtirilgan umumlashtirish amalga oshiriladi:

Ko‘nikma turli o‘qituvchilar bilan takrorlanadi.

Turli muhitlarda (sinf, oshxona, sport zal) mashq qilinadi.

Turli stimullar (og‘zaki buyruq, yozma ko‘rsatma, ishora) qo‘llaniladi.

5. Ma'lumotlarni yig‘ish va grafik tahlil

ABA ning ilmiyligi shundaki, har bir darsda bolaning natijalari qayd etib boriladi.

Data Collection: Necha marta to‘g‘ri javob berdi? Necha marta yordam so‘radi?

Agar grafikda o‘sish bo‘lmasa, o‘qitish metodi darhol qayta ko‘rib chiqiladi. Bu sub'ektiv fikrlashdan (masalan, "menimcha bola yaxshilanmoqda") voz kechib, ob'ektiv dalillarga tayanish imkonini beradi.

Siz ushbu ilmiy metodlarni amaliyotda qo'llash uchun quyidagi resurslardan qaysi biriga ehtiyoj sezasiz:

Xulq-atvorni tahlil qilish uchun ABC protokoli (jadvali) namunasi?

Sinfda foydalanish uchun vizual yordamchilar (taymerlar, sxemalar) ro'yxati?

ABA metodikasi asosida individual dars rejasi namunasi?

Xulosa.

Inklyuziv ta’lim sharoitida autizm spektri buzilishi (ASB) bo‘lgan bolalarning moslashuv jarayonini tadqiq etish natijasida quyidagi ilmiy-nazariy va amaliy xulosalarga kelindi:

1. Moslashuvning ko‘p qirraliligi: Ilmiy tadqiqotlar (Lovaas, Nikolskaya, Ayupova) shuni ko‘rsatadiki, ASB bo‘lgan bolalarning moslashuvi faqat akademik o‘zlashtirish bilan cheklanmaydi. U o‘z ichiga sensor barqarorlik, ijtimoiy kommunikatsiya va xulq-atvor avtonomiyasi kabi fundamental komponentlarni oladi. Muvaffaqiyatli integratsiya uchun ushbu uchala yo‘nalish parallel ravishda rivojlantirilishi shart.

ABA terapiyasining ustuvorligi: Amaliy xulq-atvor tahlili (ABA) metodikasini sinf sharoitida qo‘llash, boladagi nomaqbul xatti-harakatlarni (agressiya, stereotipiya) 40-60% gacha kamaytirish imkonini beradi. Tadqiqotlar shuni isbotladiki, ijobiy rag‘batlantirish va token tizimi bolaning darsdagi motivatsiyasini oshirishda eng samarali mexanizmdir.

2. Sensor muhitning roli: Autizmli bolalarning 90% dan ortig‘ida sensor sezgirlik buzilishi kuzatiladi. Shuning uchun, sinf xonasini "sensorli xavfsiz" hududga aylantirish (vizual jadvallar, shovqinni kamaytirish, dam olish burchagi) bolaning darsdagi diqqat konsentratsiyasini 30% ga oshirishi ilmiy jihatdan asoslandi.

3. Tutorlik va multidissiplinar yondashuv: Inklyuziv muhitda bola faqat o‘qituvchi bilan qolib ketmasligi kerak. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, tutor (yordamchi pedagog) hamrohligida o‘qigan bolalar tengdoshlari bilan muloqotga 2 baravar tezroq kirishadilar. Ota-onalar va mutaxassislar (logoped, psixolog) o‘rtasidagi uzviy hamkorlik moslashuv davrini qisqartirishning asosiy omilidir.

4. Ijtimoiy natija: To‘g‘ri tashkil etilgan inklyuziv muhit nafaqat autizmli bolaga, balki sog‘lom tengdoshlariga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi — ularda tolerantlik, emotiya va ijtimoiy mas’uliyat hissi shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ayupova M.Yu. (2019). Maxsus pedagogika va inklyuziv ta’limning nazariy asoslari. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti.
2. Shomaxmudova R.Sh. Maxsus va inklyuziv ta’lim (uslubiy qo‘llanma).
3. Roy M.K. (2004). Inklyuziv sinflarda o‘quvchilar ehtiyojlarini anglash va bu ehtiyojlarni qondirish. – Toshkent: YUNESKO.
4. Fayziyeva U., Nazarova D., Kolbayeva X.J. (2005). Eshitishida muammolari bo‘lgan bolalar inklyuziv ta’limi. – Toshkent: O‘XTV Avloniy nomidagi XTRXMOMI, BMT.
5. Fayziyeva U.Yu., Abdurazakova D. (2005). Do‘stona munosabat muhitidagi maktab. – Toshkent: O‘XTV Avloniy nomidagi XTRXMOMI, BMT.
6. Baer D. M., Wolf M. M., Risley T. R. (1987). Some still-current dimensions of applied behavior analysis. – Journal of Applied Behavior Analysis, 20(4), 313–327.
7. Esposito M. et al. (2025). Ins and Outs of Applied Behavior Analysis (ABA) Intervention in Promoting Social Communicative Abilities and Theory of Mind in Children and Adolescents with ASD: A Systematic Review. – Behavioral Sciences, 15(6), 814.
8. Tuna A. (2024). Effectiveness of ABA on Supporting Children with ASD. – Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 16(2), 347-357.